

Калилова Ф. С.

БАБУРДУН ҮЙҮ ТАРЫХЫЙ МАДАНИЙ МУРАС КАТАРЫ

Калилова Ф. С.

ДОМИК БАБУРА КАК ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ

F. S. Kalilova

BABUR'S HOUSE AS HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

УДК:338.48

Бул макалада Ош шаарынын так ортосунда орун алган Сулайман-Тоодогу Бабурдун үйү тууралуу маалыматтар камтылган.

Негизги сөздөр: *Ош, Сулайман-Тоо, Бабурдун үйү, музей, мечит, үңкүр, күмбөз, шаар, номинация, архитектор.*

В статье содержатся сведения о домике Бабур на Сулайман горе, расположенном в самом центре города Ош.

Ключевые слова: *Ош, Сулейман гора, домик Бабур, музей, мечеть, пещера, гумбез, город, номинация, архитектор.*

In this article deals with Sulaiman Too which is situated at the center of Osh and giving information about Babur's house.

Key words: *Osh, Suleiman Too, Babur's house, museum, mosque, cave, city, nomination, architector.*

Ар бир шаар адамзаттын өнүгүү мезгилдеринде өзүнүн бай жана ар тараптуу тарыхына ээ. Мына ушундай шаарлардын катарына байыркы Ош шаарын кошууга болот. Анын географиялык жактан өтө ыңгайлуу шарттарда жайгашуусу шаардын жана анын калкынын гүлдөп өсүүсүнө шарт түзгөн. Буга далил катары байыркы жана орто кылымдардагы соода жолу «Улуу жибек жолунун» өтүүсү. Бул бир гана соода-экономикалык байланыш эмес. Аны менен катар түрдүү элдер менен өлкөлөрдүн маданий, рухий, материалдык баалуулуктары алардын цивилизациясынын кирип келүүсүн дагы шарттаган.

Шаарыбыздын дагы бир өзгөчөлүгү катары анын так ортосунда жайгашкан табигый аскердик маанидеги, маяк катары кызмат кылган Сулайман Тоосу орун алгандыгында. 2009-жылы 26-июнда ЮНЕСКОнун Испанияда өткөрүлгөн 33-отурумунда Кыргызстандын түштүк борборундагы касиеттүүлүгү, тарыхый-маданий эстеликтеринин ичинен эң уникалдуулугун эске алып Сулайман-Тоону улуттук баа жеткис белеги катары эл аралык деңгээлде таанылып, «Бийиктоо» номинациясы менен Дүйнөлүк Мурастар тизмесине расмий түрдө кирген [6].

Ошондой эле көп кылымдар бою дүйнө маданияты жана өнүгүүсүндөгү бир катар зооастризм, буддизм, христианство, ислам сыяктуу бир катар диндердин тынчтыкта өкүм сүрүшүнүн үлгүсү болсо, бирде алардын кырчылдашкан, кыргын коштогон келишпестиктеринин да аренагы болгондугун тарых барактары айгенелейт.

Табияттын Ош шаарына берген белеги Сулайман-Тоосу кылымдар бою өз кучагына адам баласы-

нын эң алгачкы коргонуу, жашоо, күн кечирүүгө мүмкүн болгон үңкүрлөрдү, ыйык диний жайларды, кербен сарайларды, мончо жана музейлерди камтып өзүнүн купуя сырлары менен ушул мезгилге чейин адам баласын таң калтырып жашап келет. Алар: 1956-жылдары жүргүзүлгөн археологиялык изилдөөлөр тастыктаган кечки неолитке таандык болгон байыркы адамдардын издеринин калдыктары табылган бүркүттөр жер ушана үңкүрү, орто кылымдардагы мончо, XVI кылымга таандык Рават-Абдуллахандын мечити, XVIII кылымга таандык Асаф-ибн-Бурхиянын күмбөзү, Бабурдун буйругу менен курулган тоонун чокусундагы үй, кийинки мезгилдердеги музейлер, мечиттер жана башкалар.

Ош шаарын иликтөөчүлөрдүн катарына арап, перс окумуштуу, тарыхчыларын кошууга болот. Алардын арасында Абу Касил Убайдуллахибн Абдаллахибн Хордатбек, Абу Бакир Ахмадибн Мухаммадибн Исхакаль Хамаданий (илимий чөйрөдө ибналь Факих деген ат менен таанымал), Абу Исхак Ибрахимибн Мухаммадаль Истахри, Абу-л-Касимибн Хаукалан Насиби, Шамсад-дин Абу Абдаллах Мухаммадибн Ахмадибн Абу Бакираль Баннааль Мукадаси, Наджим Хамадани, ошондой эле белгисиз автор тарабынан түзүлгөн фарси тилиндеги «Китабхудуд-алаламминаль-Машрикила-л-Магриб» - «Чыгыштан батышка карай дүйнө чектери» [2] атуу жана башка эмгектерде баа жеткис маалыматтар бар.

Өзүнүн курулган жайынын уникалдуулугу менен атагы ааламга, даңзасы далайга кеткен XVI кылымдагы Тимурдун чебереси, Улуу Монгол династиясынын негиздөөчүсү, акын, философ, аскер башчысы Мухаммед Захриддин Бабурдун буйругу менен курдурулган үйгө кеңири токтолсок. Ал Сулайман-Тоосунун чыгыш тарабындагы чокуда күн чыгышты карап жайгашкан бир кааналуу, айбаны менен курулган үй. Аны Мухаммед Захриддин Бабурдун Ошко келип бул жерлердин кооздугуна, абасынын тазалыгына суктанып, ошол мезгилде Бара-кух деп аталган тоого чыгып, анын чокусундагы тегиздиктен улуу пайгамбарларыбыздын тизесинин жана бешенесинин койгон жайынан калган издерди көрүп, кийинчерээк ошол жерге бир кааналуу художра же үй курдурууга буйрук берген дешет.

Жазуучу Пиримкул Кадыровдун «Жылдыздуу түндөр» чыгармасына таянсак эч кандай Сулайман пайгамбардын изин же кандайдыр бир белгилерди көрмөк тургай, ал качып баратып бул тоого

чыккандагы эмес экен. Автордун эскерүүсүнө көңүл бурсак анда ал 1494-жылы курулуп, анын кооз, асем таштары бычак сабын кооздоо үчүн урдатылып, ал эми шайыктардын ойлоп табылган сөздөрүнөн улам диний борборго айланып, оной киреше табуунун булагына айланган.

«Согуш деген балакет баарын жалмап, жылас кылды, - деди Бабур, анан молдо Фазлиддинден Оштун жанындагы эң бийик аскага так эле Ошко тийип тургандай кылып айбаны менен чакан өжүрө салып коюуну өтүндү» [4.69-бет.] бул сүйлөмдөн курулуштун архитектору Фазлиддин экендигин билүүгө болот.

Арадан бир нече убакыттар өтүп Ошко келип, өзүнүн өтүнүчү менен курулган үйдү көрүү насип эткендигин Мырза Бабур «Өткөндөр» (Бабур-намэ китебинин баштапкы аталышы. Бабур бул китепти өмүр бою жазган) деген китебинде төмөндөгүчө баяндайт «Оштун четиндеги... Баратагдын чокусуна тогуз жүз экинчи жылы айваны менен кичинекей өжүрө салдырдым (Хиджр эсебинде 1497-жылга туура келет). Өжүрө эң жакшы жерге жайгашкан-бүткүл шаар, анын тегереги бирден тим эле таман алдында алаканга салгандай көрүнүп турат...» [4.80-бет.].

Ош шаарынын эски жашоочуларынын бири Хасанов Зияддиндин айтуусу боюнча Сулайман пайгамбар тоонун башына чыгып сыйынуу үчүн тизелеп туруп бешенесин ташка койгондо ошол жерде анын тизесинин жана бешенесинин изи калып калган деген сөз эл оозунда айтылып келгендигин, ошондон улам бул жай Сулаймандын изи Кадамжай же ыйык жай деп аталарын баяндайт деп жазган [1.101-бет].

XX кылымдын башында Тахти-Сулайман мечити алгачкы көрүнүшүн сактап турган жана ал бир топ бузулууларга душар болгон. XX кылымдын 30-жылдарында, андан кийин шаардык кеңештин чечимине карабастан 1953-жылы архитектор Куцемеловдун көшөрүп айтканын **атуруусу** менен «эстеликтин толук бүтүн боюнча сакталып калуусуна» жетишкен. Жогорудагылардын жардамы менен оңдоп түзөө иштери жүргүзүлгөн. Мына ушул оңдоп түзөөлөрдө ал алгачкы көрүнүшүн жоготкон.

Совет мезгилинде Сулайман-Тоо маданияты катуу сынга алынган. Орто Азия жана Казакстандын диний башкармалыгы тарабынан газета-журналдарга биздин ыйык тоо исламдык көз караштарга карама каршы келет деген сын пикирлерге толгура болгон. 1959-жылы САДУМ бул тоого карата элдердин сыйынуусу Куранга каршы келет, мусулмандар үчүн сыйынуучу жай бул жалгыз гана Мекке деп да айтышкан [5]. 1963-жылы советтик идеологияга туура келбей калгандыгына байланыштуу аткаруу комитетине «диний фанатизмдин символу болгон бул эстеликти бузуу» жөнүндөгү токтомуна ылайык жардырылып бузулган.

Археологдор эстеликтин калдыктарын изилдегенде алар анын дубалдарынын бекемдигин баса белгилешкен. Себеби жардырууда мечиттин дубалдарын толугу менен талкалап сала алган эмес-

тигин көрүшкөн. Анын бекемдигин курган архитектор «- Улуу урматтуум, бул өжүрөнүн курулушуна Самарканддагы Улугбектин медресесине пайдалангандай ары бышык, ары кооз ар кыл таштар, ошондой эле алебастр жана көгүш такта граниттер пайдаланылды. Кудай буюрса,-деди архитектор акырын-бул өжүрө улуу урматтуу Бабур мырзага татыктуу болот, ал кылымдар бою бузулбай турат» [4.78-бет.] деген сөзүнүн далили эле.

Кеңеш өкмөтүнүн диний тосколдуктарына карабастан жергиликтүү калктын өздүк идеологиялык, каада-салттык, диний ырым-жырымдарынын түп нускасынын сакталып калышы 1980-жылдардын аягы 1990-жылдардын башында байыртан бери жашап келе жаткан маданий-мурастык эстеликтердин калыбына келтирүү иштери башталган.

Бабурдун үйүнүн кайра кайра оңдолуп, бузулуп жарылуусунун натыйжасында анын эң алгачкы көрүнүшү бузулган. 1878-жылы Парижде 1877-жылкы Россия, Сибирь жана Түркстанда жүргүзүлгөн француздук илимий-этнографиялык экспедициясынын изилдөөлөрүнүн материалдары басмага берилген. Экспедицияны Венгрия корольдугунун илимдер Академиясынын мүчөсү жетектеген. Париждин, Амстердамдын, Будапешттин, Санкт-Петербурдун географиялык коомунун, Париждин, Берлиндин жана Москванын тропологиялык коомунун ардактуу мүчөсү Е. Южфалвиде Мезо-Ковесд болгон. Экспедициянын изилдөө иштеринин жыйынтыгы боюнча көрүнүктүү ишмер Е. де Южфалвиде Мезо-Ковесд Парижде «LeKohistanleFerghana&Kouldja. Paris» деген аталыштагы китебин басмадан чыгарган [1.102-бет]. Автор өзүнүн китебинде экспедициянын курамында иштеген сүрөтчү М. Мюллердин 1877-жылы Тахти-Сулейман мечитинин литографиясын камтыган. Бул Ош шаарындагы архитектуралык эстеликтердин баштапкы көрүнүшүн сактап калуудагы баа жеткис материал болуп саналат.

Ошондой эле Сулайман-Тоосундагы архитектуралык курулуштарды изилдөө XIX кылымдын биринчи жарымында ферганалык салттык архитектуралык-курулуш мектебинин үлгүсүндө аткарылгандыгы, Зодчий тарабынан XVI кылымга таандык бул курулуштун көрүнүшүнүн так нускасы тартылып сакталып калган. Фин антрополог Уйфальвинин экспедициясынын материалдары анын француз аялы тарабынан Францияда басмадан чыгарылган «Зодчий» журналындагы сүрөттөрдөн жана архитектор Н. Щербина-Крамаренко тарабынан тартылган сүрөттүн сакталып калгандыгынан улам биз Бабурдун үйүнүн XIX кылымдын аягы, XX кылымдын башындагы баштапкы көрүнүшү кандай экендигин биле алабыз [5].

1986-жылы 26-август айында Ош шаарынын аткаруу комитети «Бабурдун үйүн кайра калыбына келтирүү боюнча кеңеш түзүү» жөнүндөгү чечимин кабыл алган. Кеңешке аксакалдар, тарыхчылар мүчө болушкан. Түзүлгөн кеңеш «Кыргыз реставрация» илимий-изилдөө проектилик бюросуна (НИПБ) проектин иштеп чыгуу сунушу менен кайрылган.

Бир топ изилдөөлөрдөн кийин илимий-изилдөө проект бюросу 1990-жылы Тахт-и-Сулайман мечитин кайра мурдагы абалына келтирүү проектин беришкен.

Кээ бир маалыматтарда 1989-жылы 10-июнда ашар жолу менен башталган [3.20-бет] деп айтылат.

Эстеликти калыбына келтирүү үчүн Хива тарыхый маданий-мурастарды калыбына келтирүү ишканасынын башчысы Сафарбой Отабаев жетектеген 12 уста Ошко келген. Курулуштун башында Ибрахим ака турган. Курулушка керектүү болгон 32 миң кыш Хивадан алынып келинген. Анын эшигин Андижандык жыгач уста Ражабали Утаганов тарабынан чынардан жасалган [3.22-бет]. Алып келинген курулуш материалдарын тоонун башына чыгарууда бүт айыл тургундары, студенттер жардамга келишкен.

Мына минтип эгемендүүлүктүн шарапаты менен өз тарыхыбызды ачык айкын жазууга мүмкүнчүлүк жаралып турган мезгилде тарых барактарында

калган маалыматтар аркылуу, тарыхчы окумуштуу агайларыбыздын эмгектерин пайдаланып тарыхый маданий мурастарыбызды калыбына келтире алсак шаарыбыз мындан да кооз, мындан да сулуу болмок.

Адабияттар:

1. Захарова А. Историко-архитектурное наследие города Ош (конец XIX начало XXвв.) Ош 1997 г.;
2. Абытов Б. К. Ош шаарынын тарыхы тереңде (алын куну 11.02.05)
3. http://aimak.kg/taryhyi_okuyalar/1459-osh-shaarynyn-taryhy-terede.html
4. Мухаммадамин хожи Эшмат хожи угли. «Хизр назар солган инсон.» Ош 1997-ж.;
5. Кадыров П. «Жылдыздуу түндөр» Фрунзе 1985 ж.;
6. tourkg.com/2014/03/mechet-i-suleyman-domik-babura/ (алынкуну 11.02.07)
7. <http://whc.unesco.org/en/news/538> UNESCO World Heritage Centre-TripAdvisor pledges support to World Heritage; (алынкуну 11.02.04)

Рецензент: к.и.н., доцент Акматова А. Т.